

Jak

Kosmata mrcina, na kateri slonijo himalajske kulture

✍ Marjeta Keršič - Svetel

»Vrhovi se dvigajo iz orjaških temeljev moren, ledenikov in travnatih dolin, v katerih rastejo cvetlice, rododendron in temni gozd himalajskih jelk. Črede zvončkljajo po zamegljenih dolinah in psi lajajo pri stajah. Tam diši po kislem mleku, po travi in jaku, po toplem ognjišču.« Tako je Himalajo opisal Danilo Cedilnik v svoji knjigi Congma je hodil spredaj, mozaiku zgodb o odpravi na Makalu leta 1975. Tam, kjer so jaki, tam je Himalaja ljudi. Više, kjer so le še bleščeči se ledeniki in stene, odele v večni sneg, tam je svet, ki ni za človeka – le za kratek čas morda, pa še to samo, če je Himalaja prijazna.

Vsi, ki so kdaj obiskali tiste predele Himalaje, v katerih prebivajo Tibetanci in njim sorodna ljudstva – na primer Šerpe – so si prav gotovo zapomnili črede jakov, teh velikih, z gosto, dolgo dlako poraščenih bližnjih sorodnikov goveda, ki so videti kot prikazni iz pradavnine. Francoski režiser Eric Valli, avtor številnih odličnih dokumentarcev, je v svojem celovečernem filmu »Himalaja«, za katerega je prejel vrsto prestižnih nagrad in nominacijo za oskarja, zapal jakom tako rekoč glavno vlogo. Čreda s soljo otovorjenih jakov, ki prodira čez najhujše strmine, skozi snežne viharje in mimo grozečih prepadov, je v filmu tako rekoč glavni junak – ob ljudeh seveda, katerih življenje je odvisno od teh jakov in njihovega preživetja.

»Jak je enkratna žival. Močna, trmasta, vzdržljiva in neverjetno prilagojena na himalajsko okolje. Tibetanska kultura je dolga stoletja slonela na jakih – nekako tako, kot so bili Indijanci ameriških prerij odvisni od bizonov. Jak ni samo domača žival, je veliko veliko več. Veliko vlogo ima v celotnem življenju ljudi in tudi v njihovem verovanju,« je o svoji odločitvi pripovedoval Valli. »Ko zagledate jaka, ki prihaja po zasneženem pobočju skozi snežne zamete kot kakšen tank, imate občutek, da se gledate iz oči

v oči z utelešenjem vseh naravnih sil – in mogoče celo nadnaravnih!«

Jaki so doma na visoki tibetanski planoti. Njihova pradomovina je bila na območju današnje province Qinghai. Po ocenah strokovnjakov živi dandanes na svetu dobrih 14 milijonov teh živali – velikanska večina še zmeraj na območju, na katerem se je ta živalska vrsta v današnji podobi pojavila v pleistocenu; jak je namreč sodobnik mamuta. V nasprotju z udomačenimi jaki je divjih ostalo zelo malo – strokovnjaki domnevajo, da jih je manj kot 15 000 – in sodijo med ogrožene prostoživeče živalske vrste. Divji jaki so precej večji od udomačenih (njihova ramenska višina je lahko kar 170 cm!), ogroženi pa so predvsem zaradi lova.

Jak (*Bos grunniens* oziroma *Poephagus grunniens*, strokovnjaki se niso še zedinili) lahko uspešno preživi na območju, na katerem je malo paše, nočne temperature vse leto pod ničlo, zime pa so zelo hude in nobena poljščina ne uspeva. Njihovi poletni pašniki so celo več kot 5000 m visoko. Udomačitev jaka je pred nekako 10 000 leti omogočila starodavnemu ljudstvu Qiang, da se je lahko naselilo na prostrani, negostoljubni tibetanski visoki planoti in razvilo svojevrstno kulturo nomadskih živinorejcev, kulturo, ki se je z nekaterimi svojimi elementi ohranila vse do danes. Kitajski znanstveniki štejejo ljudstvo Qiang za najstarejšo živinorejsko kulturo na svetu, katere začetki segajo 30 000 let v preteklost. Ne le pri Tibetancih, ampak tudi pri njim sorodnih ljudstvih – na primer Šerpah, Mongolih, ljudstvu Yi, prebivalcih Tien Šana – so še danes žive kulturne prvine, ki so se pojavile takrat. Zanimivo je, da vsa ta ljudstva uporabljajo za jakovega udomačenega samca isto besedo (jak oziroma jag), za samico pa različne (v tibetanskem jeziku dri, v nepalskem nak ...). Prav tako so različni izrazi za divje jake (v Tibetu li).

Najstarejši dokumenti o stikih človeka z divjimi jaki in pozneje tudi o udomačenih čredah

Iztok Tomazin

jakov so številne risbe na skalah, ki so jih odkrili v Tibetu. Starost teh petroglifov je zelo različna – najstarejši so stari več kot 5000 let. O jakih govorijo številni stari kitajski spisi, zanje pa so vedeli tudi antični grški pisci, ki so jih imenovali poiphogoi. Bogate rimske patricijske dame so preganjale mrčes s pahljačami, izdelanimi iz njihovih repov – dokaz, da je že takrat potekala živahna trgovina med Tibetom in Evropo. Prvi zahodni znanstvenik, ki je natančno opisal jaka, je bil Samuel Turner, britanski veleposlanik na dvoru dalajlame. Njegov opis življenja Tibetancev, v katerem je jakom namenil celo poglavje, je izšel leta 1800, hkrati pa je Turner v London poslal prva jaka, ki sta stopila na evropsko celiino.

Danes je znanih 12 pasem domačih jakov, ki se razlikujejo po telesnih značilnostih in barvi dlake – od popolnoma črnih do povsem belih. Že najmanj 300 let je znano križanje med jaki in govedom. Križanci (v tibetanščini dzo, v nepalščini chauri) so manjši, pohlevnejši, gojijo pa jih predvsem v nižjih legah, saj so manj odporni proti mrazu.

Jak je res vsestransko koristna žival. Še danes ga uporabljajo za prenašanje tovorov tam, kjer ni cest – to seveda zelo dobro vedo udele-

ženci himalajskih odprav (ki prav hitro spoznajo tudi muhasti značaj teh tovornih živali!). Jakovo krzno je sestavljeno iz dolge, debelejšje vrhnje dlake in krajše, mehke zimske dlake – obe vrsti uporabljajo za številne izdelke, od odev do oblačil in šotorskih kril. Za veliko izdelkov uporabljajo tudi jakovo usnje, rogove in kosti. Meso in kri domačini uporabljajo za hrano – že od davnine izdelujejo klobasam podobne izdelke in meso sušijo na vetru, v razsolu ali ga prekajujejo. Drobovine rejci jakov po večini ne uživajo – zato pa s toliko večjim veseljem njihovi psi. Iz mleka samic izdelujejo skuto, razne sire, celo fermentirano alkoholno pijačo, predvsem pa maslo, ki ni samo izjemno pomembno za prehrano, ampak tudi za svetilke – še posebno pri verskih obredih. Celo jakovi iztrebki so uporabni – za kurjavo in pri zidavi. Domala vse dele jaka pa uporabljajo tudi v tradicionalnem tibetskem zdravilstvu.

Pastirska ljudstva Tibeta in bližnjih himalajskih dežel pasejo jake na podoben način, kot je v veljavi na naših planinah: poleti so črede visoko v hribih, pozimi pa na niže ležečih pašnikih. Na tibetanski visoki planoti je bilo v navadi, da so se lastniki jakov z družinami selili s svojimi čredami vred. Drugod, kjer je pokrajina

bolj pestra – s številnimi dolinami in gorskimi verigami – pa poznajo stalne vasi z začasnimi bivališči na pašnih planinah, na katere odhaja-jo predvsem pastirji, redkeje pa vsa družina.

Jak ni le temelj za preživetje prebivalcev himalajskih gora – izjemno pomembno vlogo ima tudi v njihovi kulturi in verovanju. Božanstva z jakovo podobo so zelo pomembna v verovanju bon-po in v Tibetu in Sečuanu še dandanes novembra praznujejo v njihovo čast poseben praznik, povezan s čaščenjem prednikov. Jakovi rogovi in lobanje, popisane z mantrami, pogosto krasijo čortene in svete kraje. Jak je simbol nebeške zaščite. Zato njegovi rogovi ali lobanja pogosto visijo nad vhodom v vas, hišnimi vrati ali vhodom v svetišče. Okraski in nakit, izdelani iz jakovih rogov in dlake, odganjajo zle duhove. Tibetanske mame še danes pripovedujejo otro-

kom, da so zvezde divji jaki, ki se pasejo po nebu. Jak ima zelo pomembno vlogo tudi v obrednih plesih. Posebno slikoviti so plesi »yak cham« v Sikhimu, pri katerih več v jake maskiranih plesalcev sodeluje v plesnih obredih, ki trajajo več dni.

Če bi radi spoznali jake, te zanimive, malce prazgodovinske sorodnike goveda, ni treba potovati v Himalajo. Nekaj čred uspešno živi tudi v Evropi. Največja in najbolj uspešna je čreda, ki jo ima na svoji visokogorski kmetiji v kantonu Valais Švicar Daniel Wismer. Ne samo, da uspešno prodaja jakov sir, prekajeno meso in izdelke iz jakove dlake – svoje goste vodi na pohode po bližnjih hribih, na katerih lahko uživajo ob pogledu na Matterhorn in bližnje gore in doživijo pravo odpravarstvo razpoloženje, saj jim prtljago pomagajo nositi jaki. ●

Svetovni dan Zemlje v Preddvoru

Planinska sekcija Preddvor v okviru PD Kranja je ob 22. aprilu, svetovnem dnevu Zemlje, organizirala strokovni naravovarstveni dan. Prišlo je več kot 50 udeležencev, od učencev osnovne šole Preddvor, članov sekcije, mentorjev planinske vzgoje, vodnikov, varuhov gorske narave in uglednih gostov do strokovnjakov za naravovarstvo, med njimi tudi Milan Sagadin, vodja zavoda za kulturno dediščino v Kranju, in Jernej Stritar, predsednik CIPRE v Sloveniji. V organizacijo sta se aktivno vključila tudi občina Preddvor in župan Ekar. Za varnost je skrbel načelnik sekcije, ki je tudi gorski reševalec. Izhodišče pohoda je bilo na gradu Turn, na katerem je nekoč živel pesnica Josipina Turnograjska in ki je bil nekdanje zbirališče slovenskih kulturnikov. Nato so se povzpeli do t. i. senčnice »krog devetih lip«, kraja za meditacijo na prazgodovinski gomili. Tam so posadili dve nadomestni lipi, saj sta se prejšnji od starosti podrli. Posadili so ju pooblaščenec posestva Turn dr. Leo Vost, ameriški ambasador Thomas Robertson in župan Ekar. Nato so se povzpeli še do znamenitih ruševin »Novega gradu« iz 11. stole-

tja, ki so izhodišče za Potoško goro, Javorjev vrh, Zaplato, Kališče in Storžič. Na vsej poti so strokovnjaki razlagali o naravni in kulturni dediščini, ki je je v tem okolišju izjemno veliko. To gorsko območje je tudi velik rezervat pitne vode. Planinska sekcija je gonilna sila za gorsko naravovarstvo in ohranja spomin na domačinko dr. Angelo Piskernik, veliko varuhinjo narave in prvo slovensko doktorico znanosti. Ameriški ambasador je bil nad Slovenijo navdušen, saj se je prepričal, da imamo Slovenci resnično pozitiven odnos do Zemlje in tudi, da je še veliko podobnih lokacij, kot sta Preddvor in okolica, v kateri lahko še vedno pijemo vodo iz potokov. Predsednik PZS Ekar je ambasadorja Robertsona včlanil v planinsko organizacijo in ob tem dogodku opozoril, da lahko Amerika kot največja vojaška in gospodarska velesila naredi največ za varovanje Zemlje in sveta, vendar pa je na žalost lahko tudi nasprotno. Upamo, da bomo – kot pravi ambasador – storili vse potrebno za učinkovito varovanje Zemlje, tega prelepega »modrega planeta«. Taki dogodki so še kako pomembni in koristni za pozitiven odnos in varovanje zemeljskih dobrin. ●

Živko Drekonja, načelnik planinske sekcije PD Kranj